Een Friese schipper in Franse krijgsgevangenschap. Het journaal van Wytze Gerbens Hellinga (1794-1795)

KARWAN FATAH EN BOUKE WALSTRA

> In Holland is men gewoon een jongeling die zig niet wel gedraagt dat hij wild of slegt is, dat dan zijn ouders of voogden dreigen (met als gij nu niet betert) dan sturen wij u naar de oost, maar og zulk een dreigen maakt niets: Dreigen zulken met Quimper preson die is probatum [...].[1]

Inleiding[2]

De jonge kofschipper Wytze Gerbens[3], afkomstig uit een Friese schippersfamilie, raakt eind achttiende eeuw verstrikt in een web van internationale ontwikkelingen. Op 21 mei 1794 wordt zijn kof, *De Jonge Gerbrand,* door de Franse revolutionaire vloot buitgemaakt. Wytze Gerbens komt als krijgsgevangene aan boord van *La Gentille,* een oorlogsfregat behorend tot de vloot van admiraal Villaret-Joyeuse. Nog voor de jonge schipper de tijd krijgt om te wennen aan zijn onfortuinlijke situatie, raakt het schip betrokken bij een zeeslag tussen de Fransen en de Engelsen. Deze eerste zeeslag tussen beide landen sinds het uitbreken van de grote Franse Revolutie loopt uit op een nederlaag voor de Fransen en komt aan Engelse zijde bekend te staan als de *Glorious First of June.* De Franse vloot loopt flinke averij op tijdens de slag en besluit zich terug te trekken naar de thuishaven Brest.

Na een verblijf in Brest wordt Wytze samen met andere koopvaardijschippers en hun equipage naar een gevangenis in de stad Quimper-Correntin gebracht, een plek die doet denken aan Dantes vagevuur van gekrenkte zielen, waar het recht van de sterkste geldt. Veel schippers en hun bemanningsleden komen om in de barre omstandigheden van Quimper. Na een lange uitputtingsslag worden de gevangenen in 1795 eindelijk vrij gelaten, maanden nadat het Franse leger de Nederlandse Republiek bezet en onder controle heeft. Eenmaal bevrijd durven de schippers het niet aan om over zee huiswaarts te keren. De internationale verhoudingen zijn veranderd en ze zijn bang om nu door Engelsen genomen te worden en opnieuw lange tijd vast te moeten zitten.

De gebeurtenissen in de aanloop naar zijn gevangenschap, zijn tijd in Quimper en de reis terug naar Holland heeft Wytze Gerbens opgetekend in een uniek journaal, dat de vorm heeft gekregen van een ooggetuigeverslag.

De periode die het verslag van Wytze Gerbens bestrijkt, was in Europa, door de Franse Revolutie, allesbehalve stabiel. Door het belang van de

scheepvaart en de daarmee samenhangende strijd om de dominantie ter zee, werden conflicten tussen naties niet zelden daar uitgevochten. Het was dan niet ongebruikelijk, dat koopvaardijschippers de eerste slachtoffers van een oorlog werden. Het verhinderen van handel of het buitmaken van goederen was onderdeel van de militaire strategie van iedere zeevarende natie. Voor zowel kapers als de marine was het opbrengen van handelskonvooien een beproefd wapen om de vijand dwars te zitten en tegelijkertijd om inkomsten te genereren. De Friezen, die in de achttiende eeuw een groot deel van de Nederlandse handel over zee voor hun rekening namen, waren hiervan geregeld het slachtoffer. Voor koopvaardijschippers betekende het vaak dat oorlog ver weg extra werk opleverde, maar dat conflicten dicht bij huis juist voor problemen zorgden. Het organiseren van konvooien, de hulp van familie of medeschippers en het delen van de ervaringen overzee waren een belangrijk

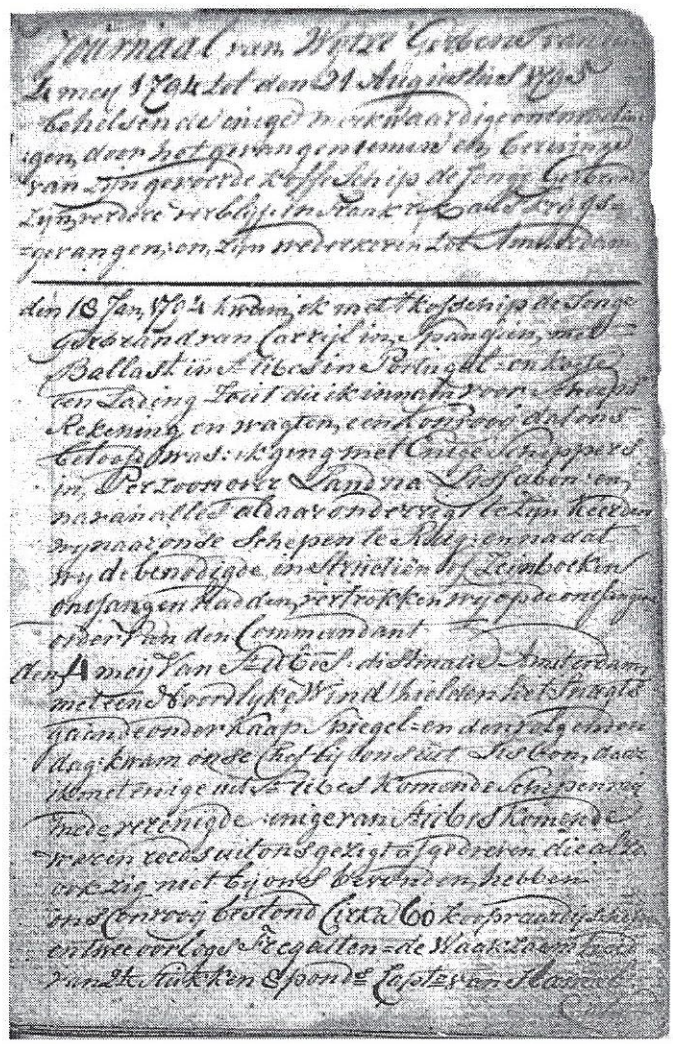

Titelpagina van het journaal van Wytze Gerbens

deel van het schippersbestaan. De grote hoeveelheid brieven van Friese schippers in de Engelse *National Archives*[4] zijn daar, samen met de ontelbare berichten over gekaapte schepen in de *Amsterdamsche Courant*, getuige van.

Via zijn journaal heeft Wytze Gerbens zijn verhaal in de wereld gebracht. En met succes. Het dagboek is meerdere malen door zijn nakomelingen overgeschreven en verspreid.[5]. Ook voor sommigen die de scheepvaart aan het einde van de achttiende eeuw bestudeerden is het journaal geen onbekende.[6] De tekst volgt het stramien van een dagboek. Soms krijgen we langere beschrijvingen van gebeurtenissen, maar vaak genoeg beperkt een aantekening zich tot het melden van het eten, dat werd uitgedeeld in de gevangenis. Het geheel is een spannend verhaal van een jonge schipper, die zijn ervaringen probeert te verwerken. Het ooggetuigeverslag van het leven in Franse krijgsgevangenschap lijkt een bewuste poging te zijn geweest van Wytze om zijn verhaal bekend te maken aan zijn nageslacht en omgeving. Het journaal geeft een aanzet om een onderbelichte periode meer voor het voetlicht te plaatsen. Het verschaft een ingang om verder, in andere bronnen, te onderzoeken hoe Friese schippers zich organiseerden, welke rol de staat op zich nam om zijn koopvaarders te beschermen, welke rol de familie speelde bij het helpen van gestrande of gevangen schippers. Het journaal zelf kan worden geraadpleegd op de website van het Fries Genootschap.[7] In dit artikel geven we een beschrijving van het journaal van Wytze Gerbens, ondermeer, om zo deze bron toegankelijk te maken voor verder gebruik. Door de situatie te schetsen waarin de Friese scheepvaart zich aan het einde van de achttiende eeuw bevond, laten we zien binnen welke sociale en economische grenzen Wytze opereerde. Ook verschaft het verslag ons een blik niet alleen op het functioneren van de Franse revolutionaire staat in deze periode, maar ook op de indruk die dit maakte op de jonge schipper

Het Grouwster schippersgeslacht Hellinga[8]

16-11 bled 24

89 hier

Wytze Gerbens (1766-1855) behoort, voor zover wij konden nagaan, tot de derde generatie schippers van het geslacht Hellinga.[9] Zijn vader Gerben Wytzes en zijn grootvader Wytze Gerbens, waren hem voorgegaan als kofschipper op de Oostzee en de Atlantische kusten van Engeland, Frankrijk, Portugal en Spanje en misschien deden zij ook wel, als vele van hun collega's, Middellandse Zeehavens aan. Grootvader Wytze Gerbens kwam in 1763 om bij schipbreuk voor de Zuidkust van Engeland bij Rye. De lading van zijn kofschip *de Jonge Pier van der Werf* (hij voer onder directie van Pier Jetses van der Werf te Grouw) werd geborgen en bestond voor een deel uit wijn, die waarschijnlijk in Bordeaux was geladen. Eerder zou hij schipper van *de Jonge Jetske* en *de Erfstadhouder* zijn geweest.

Onze Wytze werd geboren op het kofschip van zijn vader, *de Juffrouw Wigria* (of *Wygeria*), waarop deze van 1764-1775 schipper was. Vader Gerben

Wytzes was daarna, van 1778 tot 1794, schipper op de *Mevrouw van Camstra*. Wytze had ook een zeevarende broer, Douwe.[10]

Wytzes oudste zoon Tjeerd trad niet in de voetsporen van zijn vader. Hij werd bakker.[11] De economische neergang van de Friese zeevaart was wellicht van invloed op zijn beroepskeuze. Waarschijnlijker was het een zekere beduchtheid voor de risico's van het zeemansleven. Hij zou gezegd hebben dat je in de bakkerij minder gauw omkomt dan op zee. De drie jongere zoons van Wytze gingen wel de zee op. Helaas overleefde Wytze ze alle drie. Gerben (1806-1841) was in 1835-1836 kapitein van *de Hoop* en daarna van *de Anna Maria*. Tymen (1809-1830) was stuurman en is bij Bordeaux verdronken. Douwe (1812-1845) was aan het einde van zijn leven kapitein (verder geen gegevens). Geen van hen had mannelijke nakomelingen en daarmee stierf het zeevaardersgeslacht van de Hellinga's uit. Voor pake Wytze bleef Antje (1832), de toen negenjarige dochter van Gerben, over om voor te zorgen.[12]

Een Friese kofschipper aan het eind van de achttiende eeuw

Ondanks de toenmalige lage winsten bleef Wytze Gerbens varen, toen hij terugkwam uit Frankrijk. Het hoogtepunt van de Friese scheepvaart was voorbij; dat lag voor 1780. Het aantal Friese koopvaardijschepen zal in die periode tussen de 1000 en de 2000 hebben gelegen. De enorme Friese transportcapaciteit werd in die tijd overigens niet ingezet voor Friese handelaren. De Friese scheepvaart ontwikkelde zich als exponent van de Hollandse en in het bijzonder van de Amsterdamse handel. Rederijen ontstonden in die periode vaak juist in de periferie van handelscentra. Er bestond dan ook een relatie tussen de Friese schippers en de haven van Amsterdam die een symbiotisch karakter kreeg waarin de een niet meer zonder de ander kon.[13] Toen de handel in Amsterdam terugliep, werden de Friese vrachtschippers daar onvermijdelijk het slachtoffer van. Friesland had nauwelijks een eigen achterland dat bediend moest worden. Wytze Gerbens leefde dus duidelijk in een periode waarin de Friese scheepvaart op haar retour was.[14] Afgaande op de Sontpassages (het aantal schepen dat de Sont passeerde) was het aandeel van de Friese scheepvaart het grootst tussen 1766 en 1780. In de Sontregisters zien we ook, dat zowel de vader als de grootvader van Wytze daar passeerden met ladingen zout, balken of rogge.[15] In het midden van de achttiende eeuw was de scheepvaart een grote bron van werkgelegenheid en inkomsten in Friesland.[16] Na 1795, de Franse bezetting en de oorlog met Engeland, was het voor de Republiek definitief afgelopen met de grootschalige handel over zee. De bezetting door de Fransen en de spanningen met Engeland betekenden de nekslag voor de Friese scheepvaart.[17] Veel Friezen moesten in die tijd gaan omzien naar een andere bron van inkomsten.

Tijdens zijn onvrijwillige verblijf in Quimper was geld om eten te kopen een permanent probleem voor de gevangenen. Gelukkig kwam er voor Wytze

via een omweg krediet beschikbaar. Ook andere schippers beschikten over deze mogelijkheid. Dit wijst erop dat Wytze waarschijnlijk slechts een van de spelers in een grotere samenwerking van mensen was, die geld hadden geïnvesteerd in een zogenaamde partenrederij. Partenrederijen waren vanaf het eind van de middeleeuwen gemeengoed als manier om kapitaal te vergaren.[18] Partenrederijen ontstonden vaak uit informele verbanden tussen mensen. Niet zelden werd de bouwer van een schip automatisch ook een van de reders. Invloedrijke reders konden in benarde situaties voordeel opleveren. Het verlenen van krediet was een mogelijkheid. Uit het verhaal blijkt echter dat ook andere hulp mogelijk was. Een van de medegevangenen, Pieter de Lange, kreeg door bemoeienis van zijn patroon uit Rotterdam de mogelijkheid om weer vrij snel na zijn gevangenneming huiswaarts te keren, terwijl zijn collega's achterbleven.[19]

Bij een partenrederij was het eigendom van een schip in parten verdeeld. Zo konden de eigenaars of reders het risico spreiden. Het was in het belang van de reders om het transport van de goederen zo goedkoop mogelijk te houden. Daardoor werd de Kof een populair vaartuig. Het schip kon met een kleine bemanning varen en relatief veel vracht vervoeren. Een andere manier om kosten te besparen was om niet in konvooi te varen. De wachttijden voor een konvooi waren vaak erg lang, wat de kosten enorm opjoeg. Schepen die alleen voeren waren echter overgeleverd aan kapers en vijandelijke oorlogsschepen.

Gevaar op zee

In 1793, een jaar voordat Wytze Gerbens gevangen wordt genomen, is het al onrustig op zee. Op 1 februari had Frankrijk de oorlog verklaard aan Engeland en aan de Republiek der Nederlanden. De *Amsterdamsche Courant* meldt geregeld dat er schepen worden genomen door de Franse vloot of dat een Franse kaper voor de Texelse kust schepen lastig valt. De Franse kaper lijkt een vrijbrief te hebben om op Hollandse en Engelse schepen te jagen en ze op te brengen; zelfs vissers moeten het ontgelden. De Fransen brengen regelmatig Nederlandse en Engelse schepen op in de havens van Le Havre, Brest en Algiers. In april 1793 brengt een Franse kaper zelfs 14 schepen op in Noorwegen, waaronder 12 Nederlandse.[20]

Age Obbes, later een van de medegevangenen van Wytze, besluit ruim een jaar voordat hij in de gevangenis van Quimper zou overlijden om tijdelijk in de Haven van Genua te blijven liggen. Hij doet dat 'uit vrees van een Fransche oorlog' en het gevaar om genomen te worden.[21] Hij is niet de enige; ook vanuit Demmerary in Suriname (nu Georgetown in Guyana) wordt gemeld 'dat men aldaar van den Oorlog verwittigd was, en geen schepen van daar, dan met convoy, zouden vertrekken'.[22]

Volgens P.C. van Royen was het voor schippers aan het begin van de achttiende eeuw gebruikelijk om in konvooi te varen. De handelsroutes van

Amsterdam tot Portugal hadden al begin achttiende eeuw veel last van georganiseerde aanvallen. De konvooien bestonden in de praktijk slechts uit koopvaardijschepen en die moesten zichzelf verdedigen tegen kapers of vijandige vloten. Deze konvooien werden in die tijd zelden geëscorteerd door de marine. Veel schippers bleven er ondanks de dreiging voor kiezen alleen op weg te gaan. Bewapende begeleiding bood maar een betrekkelijke bescherming. Daarbij kwam dat de neveneffecten van het konvooivaren vaak desastreus waren. De lange wachttijden om een konvooi compleet te maken waren slecht voor de inkomsten; de bijna onvermijdelijke 'kettingbotsingen' richtten veel schade aan en herhaaldelijk weigerden de ongeduldige schippers zich aan te passen aan de traagheid van sommige koopvaarders, waardoor schepen alsnog praktisch onbeschermd onderweg waren.[23]

Eind achttiende eeuw waren er nog steeds schepen die alleen vertrokken, maar het aantal geëscorteerde konvooien nam toe onder de druk van oorlog. In de loop van 1793 zien we dit het duidelijkst. In de *Amsterdamsche Courant* wordt dan meer en meer melding gemaakt van konvooien die de haven van Amsterdam binnenlopen of schepen die in konvooi vertrekken. Het ging hier meestal om gemengd Engels-Nederlandse konvooien.

Het konvooi vanuit Lissabon waarin Wytze Gerbens zat, bestond uit 56 schepen. Dit is een flink aantal; we zien in die tijd ook groepen van 20 uitvaren. Het andere uiterste is er ook: eind mei 1793 lopen meer dan 120 schepen onder begeleiding van *De Admiraal de Ruiter* Amsterdam binnen.[24] In de *Amsterdamsche Courant* van 24 februari 1795 wordt zelfs gemeld dat een Frans eskader een vloot van 200 zeilen heeft opgebracht.

De oorlogsschepen die Wytze Gerbens begeleidden op zijn terugreis uit Lissabon, *De Alliantie* en *De Waakzaamheid*, waren ook daarvoor al actief aan het escorteren. De oorlogsschepen voeren rond om koopvaarders uit havens op te pikken en ze mee te nemen naar hun bestemming. Dit ging niet altijd goed. Vaak raakten schepen achterop of viel een konvooi uiteen doordat ze uit het zicht raakten of op de vlucht werden gejaagd door vijandelijke schepen.

's Lands Fregat *De Waakzaamheid* met daarop Luitenant van Hamel en de *De Alliantie* met Luitenant Duim varen op 7 november 1793 in konvooi naar Lissabon. In dit konvooi zit Wytze samen met zijn vrienden Sybren Bekes en Jarig Ates.[25] De reis verloopt tamelijk voorspoedig. In de Amsterdamsche Courant van 19 december 1793 wordt gemeld dat 'in Corunha binnengekomen 's Lands Schip van oorlog de *Alliantie* [...] met Convooy uit Tessel'.[26] Op 18 januari 1794 komt *de Jonge Gerbrand*, in ballast varend, in St. Ubes (Setúbal in Portugal) aan en koopt Wytze voor eigen rekening een lading zout in. In het Journaal staat dat hij aankwam vanuit Carryl (Carril) in Noord-West Spanje, waar hij zijn lading gelost had. Maandenlang wacht hij in Portugal tot het konvooi voor de terugreis compleet is.[27]

De *Amsterdamsche Courant* meldt dat 'den 31sten December zyn te Lisbon in 8 dagen van de Corunha aangekomen 's Lands Fregatten *De Vigi-*

lantie en *De Alliantie*, en dat een derzelven na Cadix zou verzeilen, om de aldaar gereed liggende Schepen te halen, en vervolgens met die van Lisbon de reis herwaards aan te neemen.'[28] Vanaf 3 april onderneemt het konvooi de reis terug vanuit Cadiz en op 20 april komt de groep aan in Lissabon. Dit ging niet geheel zonder problemen. Een deel van het konvooi raakt elkaar kwijt en een van de schepen zinkt door 'storm en zeestorting'.[29] Wytze vertrekt op 4 mei uit Setúbal naar Lissabon om zich bij het konvooi te voegen.

Na een langzame start vertrekt het konvooi uiteindelijk met 56 klaarliggende handelsschepen[30] op 5 mei 1794 huiswaarts.[31] Met een noordelijke wind varen ze uit; er wordt ook 's nachts doorgevaren. De wind neemt toe en draait naar het Westen; het wordt merkbaar kouder aan boord. Er doen zich de eerste twee weken geen bijzonderheden voor, op een kleine achtervolging van een Franse koopvaarder na.

Op 20 mei komt het echter vrij plotseling tot een schermutseling met vijandelijke schepen. Rond een uur of een trekt de dichte mist van die ochtend op. 'Twee zware Franse fregatten die een veroverde Engelse Compagnievaarder opbrachten' ontdekken het Hollandse konvooi. *De Alliantie* was nog enigszins gehavend van de eerdere achtervolging en probeert zich op de

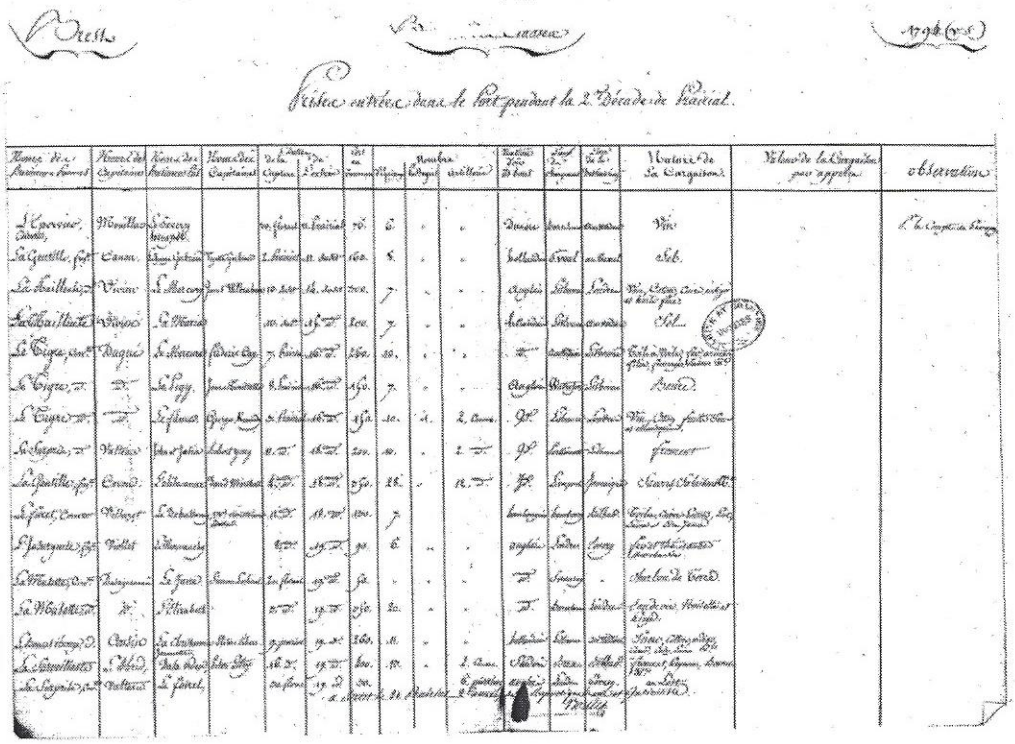

Lijst met door de Fransen genomen schepen, aangekomen in Brest in de tweede tien dagen van de Prairial vanaf 20 mei 1794. Op de tweede regel staat de Jonge Gerbrand van Wytze Gerbens (Bibliotheek van het Département de la Marine in het Château de Vincennnes, Parijs)

achtergrond te houden. Wytze treedt niet in detail over wat volgt, maar in het verslag van J.C. Mollema kunnen we lezen dat *De Waakzaamheid*, aangezien dit schip niet veel kostbaarheden aan boord heeft, wordt opgeofferd en frontaal in gevecht gaat. Deze manoeuvre zou de koopvaarders en *De Alliantie* de tijd moeten geven weg te komen.[32] De gele vlag, het sein tot vluchten, wordt gehesen en 'met zoveel wind als het tuig kon voeren' maken de schepen zich uit de voeten. A. Gerrits, een schipper die ook uit Lissabon met het konvooi was vertrokken, meldt dat commandant Van Hamel bij het naderen van drie Fransen schepen en een kotter het 'sein deedt om een goed heenkomen te zoeken, waarop de Vloot verstrooid raakte, eenigen gingen West, anderen Noord-West, en weder anderen Zuid-West'.[33] Het schip van Wytze Gerbens wordt hierbij ook opgejaagd, maar het lukt hem om uit handen van de Fransen te blijven. Ook de schipper Hidde Cornelis maakt in zijn verslag duidelijk dat het konvooi uiteenvalt en beschrijft het verband met de manoeuvres die daar op volgden: 'daar mede tot de hoogte van 47 graden Noorderbreedte genadert zynde, op 20 dito [mei] in den achtermiddag door 3 Fransche Fregatten ontmoet wierden, waar mede hun Commandant in gevecht geraakte, welke daarop Sein deed dat de koopvaarders zouden vluchten, gelyk zy deeden, de ene her- en andere derwaards, zy geraaakten door zwaar zeilen uit hun gezicht.'[34]

Het is de vraag of het daadwerkelijk een heldhaftige manoeuvre was van *de Waakzaamheid* om zichzelf op te offeren of dat het gevangen nemen van Van Hamel op een of andere manier goedgepraat moest worden.[35] Resultaat van de slag is echter wel, dat slechts *de Waakzaamheid* en één 'waardeloze logge zouthaler'[36] prijs worden gemaakt. De volgende dag valt een deel van het uiteengedreven konvooi alsnog ten prooi aan de vloot van Villaret-Joyeuse.

Hidde Cornelis meldt dat na het uiteenjagen van het konvooi op de 20ste, zij op de vroege ochtend van de 21ste 'hun cours des nachts neemende W.Z.W. tot zij 's morgens ten 4 uuren wederom 6 andere Fransche Oorlog-Schepen zagen, die hem benevens J.Schaap wechnamen en tot Rochefort opbragten, benevens het Hollands Oorlogs-Fregat dat hun geconvoyeerd had.'[37] Bij deze achtervolging wordt Wytze door een schot voor de boeg gedwongen zijn schip bij te draaien. Zodra het duidelijk is wat de bedoeling van de Fransen is wordt onmiddellijk het seinboek overboord gegooid. Een Franse sloep komt langszij. De bemanning verzet zich verder niet tegen de Fransen.

De verslagen in de *Amsterdamsche Courant* wekken de indruk, dat het bij het aanlopen van het Kanaal bijna onmogelijk was zowel de Fransen als de Engelsen te ontlopen. Diezelfde courant meldt 5 juli 1794 bijvoorbeeld:

> Schipper Hessel Jans de Jong schryft uit Brest den 17 Juny, dat hy op den 21sten Mey met zyn Schip genomen is door een Fransch Oorlog-Schip, dat hy

> met 6 man van zyn Volk drie weeken op 't Oorlog-Schip geweest is, en op dato in 't Hospitaal gevangen zat, maar alle uuren verwachten naar een andere gevangenis gebracht te worden, wist niet waar zyn Schip of ander Volk was. De Stuurman H.Hessels de Jong schryft uit Nantes den 18 Juny, dat hy met zyn vader Hessel Jans de Jong, voerende 't Schip de Vrye Fries, den 5 Mey van Lisbon onder Convooy gezeild waren, dat zy den 20 Mey geavanceerd zynde op 47 grad. Noorder-breedte, het Convooy geattaqueerd wierd door twee zwaare Fransche Fregatten en een Brik, en op 't Sein van den Commandant van Hamel de Vlugt namen, wierden den 21 dito, 's na-middags ten 16 uuren, door 5 zwaare Fransche schepen gejaagd, en door stilte niet kunnende ontkomen, door een Schot op hun gedaan bydraaide; de Sloep van 't Oorlog-Schip kwam vervolgens aan boord, nam zyn vader als Schipper en het overige Volk van 't Schip mede, en kreeg daarvoor een Prys-Kapitein met 9 man aan boord, 't Schip werd op sleeptouw genomen van het Fransch Oorlog-Schip, dat met 74 stukken gemonteerd was; hy zag op diezelve tyd dat nog eenige andere Schepen genomen wierden. den 23 dito gingen zy van de Vloot af om naar Brest te zeilen, maar wierden den 24 dito door 9 Engelsche Oorlog-Schepen hernomen, en kreeg toen een Engelsche Prysmeester met 5 Man aan boord, zeilde direct van de Vloot af, cours zettende na England; dan den 26 dito wierden zy weder hernomen door 2 Fransche Kotters, die hem en 't Schip den 15 Juny te Nantes hebben opgebracht[...].[38]

Wytze is bij zijn gevangenneming niet ongerust en verwacht een goede behandeling. Hij en drie leden van zijn bemanning worden gevangen genomen en zeven Fransen nemen de leiding over *de Jonge Gerbrand*. Wytze wordt gevangen gezet op het fregat *La Gentille* van 36 stukken van twaalf pond. Een Engelse maritieme geschiedenis vermeldt dat de Franse vloot het geluk had op het Nederlandse Lissabonkonvooi van 53 schepen te stuitten, onder begeleiding van 'het fregat *Alliance* en de corvette *Waakzaamheid*'. De Engelsen melden dat er 18 tot 20 schepen door de Fransen genomen worden.[39]

De Fransen die Wytze gevangen nemen behandelen hem netjes. Ze benadrukken enigszins weemoedig dat dit nu eenmaal gebeurt in een oorlog en dat zij zelf een volgende keer aan de beurt zouden kunnen zijn. De ervaring van Hidde Cornelis komt opnieuw overeen met die van Wytze, ook hij meldt dat hij door de Fransen 'zeer wel behandelt' werd. Hidde komt echter niet in Quimper terecht. Hij schrijft zijn brief naar de *Amsterdamsche Courant* vanuit 'een slot tussen Conjac en Bonfil'.

Wytze mag aan boord van *La Gentille* mee eten aan tafel met de hogere stafleden. Zodra hij zich beklaagt over het feit dat er iets onterecht van hem is afgenomen wordt van hogerhand, zij het niet van harte, bevolen onmiddellijk alles terug te geven. Aan boord van het Franse schip komt hij in aanraking met de revolutionaire stemming in de krijgsmacht. De Franse Revolutie probeerde de droom van vrijheid, gelijkheid en broederschap in de praktijk te

brengen. De burgerij was bezig het aanzien van de wereld voorgoed te veranderen. In het jaar dat Wytze Gerbens langs de Franse kust voer bevond de revolutie zich in een cruciale fase. De terreur van de Jacobijnen was op een hoogtepunt, maar de reactie stond klaar om haar invloed te heroveren. In het journaal van Wytze proeven we bij de Fransen dan ook tegenstrijdige gevoelens: aan de ene kant het gevoel dat alles mogelijk is, maar daarmee anderzijds tegelijkertijd een grote onzekerheid over de toekomst. Wytze beschrijft een groot gebrek aan discipline aan boord van *La Gentille.* Meerdere malen per dag wordt de Marseillaise aangeheven of barst de bemanning spontaan uit in het roepen van 'vive la Republique!'. Hij komt dus in aanraking met een nieuwe Franse houding tegenover het gezag, dat overal in twijfel wordt getrokken. Zelfs het gezag van God geldt voor deze Fransen niet meer.

Het noodlot wil dat de Franse vloot waarop de jonge Wytze vastzit, terechtkomt in een zeeslag met de Engelse vloot. De leider van de Franse vloot is Comte Louis-Thomas Villaret-Joyeuse (1748-1812). In de revolutionaire marine ontbreekt het de bemanningen en hun leiding niet aan strijdlust. Problematisch is echter dat bij het opzij schuiven van de oude orde ook de ervaring uit de leiding was weggezuiverd. Dat gaat dus niet op voor Villaret-Joyeuse die een ervaren zeeman was uit het *ancien regime.*[40] Hij is in 1793 door Jean Bon Saint-André gekozen 'for his competence and his record as a disciplinarian, and despite his aristocratic origins'. De andere kapiteins waren voorheen luitenants en onderofficieren, die weliswaar vrij van monarchale smetten, nog maar weinig ervaring hadden in vergelijking met hun Engelse tegenstanders.[41] Wytze krijgt weinig zicht op wat er tijdens de slag

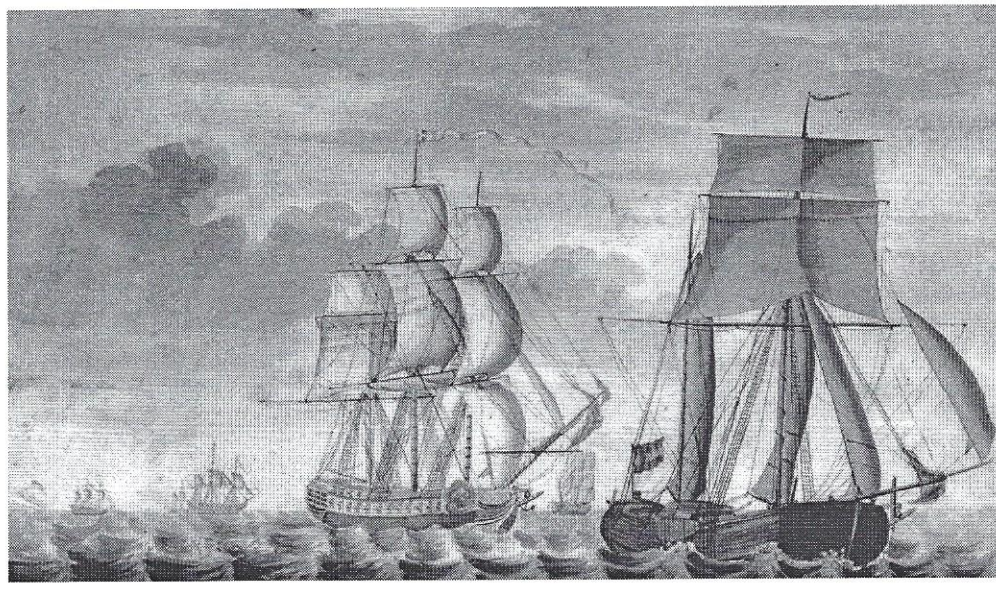

Het schot voor de boeg. Pentekening door J.K. de Jong, zoon van Wytze Gerbens stuurman, gemaakt in 1832 (Kopie in bezit F.Hellinga, Wageningen)

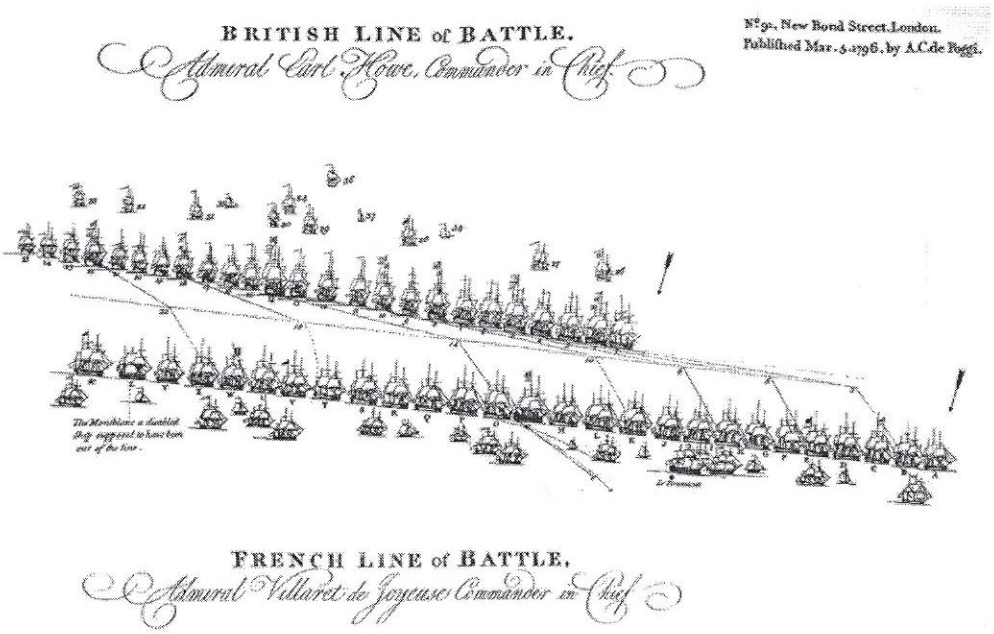

De Engelse en de Franse linies bij aanvang van de zeeslag. La Gentille ligt onder de Franse linie, schuin onder het Franse admiraalsschip La Montagne (uit: A Narrative of the Proceedings of His Majesty's Fleet under the Command of Earl Howe, *London 1796)*

gebeurt maar de Franse vloot loopt grote averij op. Het fregat waarop Wytze gevangen zit wordt getroffen. Tot twee maal toe raakt een kanonskogel het schip. De eerste maakt een gat in de romp onder de waterspiegel en richt flinke schade aan. Het water loopt binnen en het sein van zinken wordt gegeven. De scheepstimmerlui slagen er echter in het gat te dichten. De tweede kogel maakt twee gewonden.

De Engelse vloot, onder leiding van admiraal Lord Howe, wint de slag. Villaret- Joyeuse moet toezien hoe zijn vloot zware verliezen lijdt en zich uiteindelijk moet terugtrekken. De koopvaarders die de Fransen hadden buitgemaakt worden voor een deel door de Engelsen overgenomen. De Engelsen steken vervolgens een aantal schepen in brand.[42] Ook De Fransen hadden buitgemaakte schepen verbrand.[43] *De Jonge Gerbrand* ontkomt aan dit lot en wordt later naar Brest opgebracht. Dat blijkt uit een overzicht van de Franse marine van de schepen die door de Fransen waren genomen (zie illustratie).

De zeeslag uit officiële bronnen[44]

Terwijl Lord Howe met zijn vloot de Franse marinehaven Brest blokkeert, is er een enorm Frans konvooi onderweg vanuit de Verenigde Staten. Het bestaat uit het reguliere West-Indische konvooi uit 1793, dat door afwezigheid van escorterende oorlogsschepen en de slavenopstand in San Domingo dat jaar

niet meer kon vertrekken, en een groot aantal graanschepen, door de Franse regering besteld vanwege dreigende hongersnood in Frankrijk. Het konvooi wordt begeleid door twee Franse linieschepen en enkele fregatten. Vervolgens vaart in mei 1794 een eskader met vijf linieschepen en enkele fregatten onder bevel van admiraal Neilly vanuit Brest het verwachte konvooi tegemoet; later gevolgd door de grote vloot met 25 linieschepen en enkele fregatten onder bevel van admiraal Villaret-Joyeuse.

Villaret heeft instructies een zeeslag te voorkomen, tenzij die noodzakelijk is om het konvooi te redden. Op 28 mei bevinden de Fransen zich ongeveer 400 zeemijlen ten Westen van Brest. De Engelse vloot loopt op de Fransen in; Howe stuurt zijn snelste schepen vooruit en er ontstaat een eerste gevecht. De schermutselingen worden op 29 mei voortgezet en nu kan Villaret de Engelsen niet meer ontlopen. Villaret weet aanvankelijk bovenwinds van de Engelse vloot te blijven, maar wordt door een tactische manoeuvre van Howe toch gedwongen slag te leveren. De Fransen lijden flinke verliezen, maar de dag wordt gered door opkomende mist. Enkele zwaar beschadigde Franse linieschepen moeten zich terugtrekken naar Brest. Villaret heeft het geluk dat admiraal Neilly zich met drie schepen bij zijn vloot voegt, waardoor de krachtsverhoudingen met de Engelse vloot hersteld worden.

Op 1 juni heeft dan de grote zeeslag plaats. De vloten liggen naast elkaar in linie en admiraal Howe geeft opdracht door de linie van de Fransen te breken. Zijn vlaggeschip, de *Queen Charlotte*, stevent af op het Franse admiraalsschip *La Montagne*, en zo begint de slag. Een paar verdwaalde kanonskogels, vermoedelijk afkomstig van de *Queen Charlotte*, raken *La Gentille*, zoals Wytze Gerbens beschrijft.[45]. De Fransen lijden zware verliezen; verschillende schepen moeten zich overgeven, andere worden in de grond geboord. Het restant van de Franse vloot krijgt de kans zich terug te trekken en dat wordt Howe later kwalijk genomen. Hij is achtenzestig en heeft vele dagen onder grote spanning geleefd en heeft kennelijk niet meer de energie om de achtervolging in te zetten.[46] Belangrijker nog is dat hij door slag te leveren het konvooi heeft laten ontsnappen.[47] Zo eindigt de eerste grote zeeslag die de jonge Franse republiek tegen de superieure Engelse marine moet uitvechten.

Quimper Preson

De gevangenen, voor het grootste deel schippers met hun bemanningen, worden in Brest aan land gebracht. De gevangenen worden bij het aan wal gaan vastgezet in een ring van militairen. Daar ontmoet Wytze de onfortuinlijke kapitein Van Hamel van *De Waakzaamheid* met zijn bemanning en de oude schipper Jarig Ates met zijn twee zoons. De militairen die de gevangenen hebben omsingeld beschermen hen tegen een woedende menigte die zich op de kade heeft verzameld. De volkswoede richt zich tegen de gevange-

nen. De militairen moeten de gevangenen voornamelijk beschermen tegen de vrouwen van omgekomen zeelieden, die uit zijn op wraak. De houding van de Franse militairen is een andere dan die van de meeste zeelieden op het fregat *La Gentille*. Aan boord was er nog een amicale band tussen de krijgsgevangenen en de bewaarders, maar aan land wordt de sfeer steeds grimmiger. Dekens worden afgepakt, er wordt geen wijn meer verstrekt, er is te weinig water en de omstandigheden zijn volgens Wytze ronduit slecht. Bijna alles wordt de gevangenen afgenomen.[48] Een enkeling, zoals Sybren Bekes, slaagt er in wat munten te verbergen. Wytze wordt alles ontnomen. Het enige dat hij nog over heeft, zijn hemden, schenkt hij aan Jarig Ates en zijn twee zoons. Wytze schrijft in zijn journaal:

> Eens alle op het buiten of Pleijn gejaagd zijnde, wij dagten van tellen namen zij alle Dekens weg die zij konden vinden zelv van de Zieken namen zij die af. 3 of 4 dagen voor mijn vertrek van hier wierd de Wijn die ons verstrekt was ingehouden, konden toen water drinken, dat menigmaal bijna niet te krijgen was, 't water wierd in Oxhoofden op 't Plein door de Hoge Schutting door een Deur ingerolt – de deur direct gesloten, dan daar een Partij om heen om wat te krijgen, Zonder order deed elk zijn best den een somtijds over den ander heen om wat in zijn Eetbalie te krijgen, ja men vogt dikwijls om wat te krijgen, veele moesten zelv dorst Lijden [...]. [49]

De gevangen zeelieden worden bij 800 andere gevangenen gevoegd. Daar splitst de groep gevangenen zich langs de grenzen van de verschillende naties. Er zijn veel Engelsen aanwezig. De Engelsen doden hun tijd met lezen, kaarten of boksen. Om recht te handhaven wordt er een rechter gekozen die voornamelijk in gevallen van diefstal de orde moet bewaken en recht moet spreken. De gevangenen van de verschillende naties zijn slechts zelden bereid elkaar te helpen.

Het wordt zo langzamerhand duidelijk dat de situatie in het revolutionaire Frankrijk bijzonder kwalijk was voor de krijgsgevangenen. Het schrikbewind van Robespierre c.s. loopt ten einde en wordt op 27 juli 1794 ten val gebracht. Er volgt een periode van grote onzekerheid, waarvan kwaadwillende machthebbers misbruik maken, totdat ook zij tenslotte worden vervangen door gematigder dienaren van de Republiek.[50]

Op 22 juni marcheren de 400 gevangenen vanuit Brest verder landinwaarts, naar Quimper-Corentin, door de Fransen kortweg Quimper genoemd. De stad is een bisschopszetel waar de rivieren Odet, Steir en Jet samenkomen. De reis naar Quimper is zwaar. De behandeling door de Fransen verslechtert snel. Wytze schrijft dat ze zonder mededogen worden voortgedreven door de Fransen 'alsof zij beesten voor zich hadden'. Ook de zieken en zwakken worden uitgescholden en geslagen. De Engelsen vormen de grootste groep gevangenen en delen de lakens uit. Al het stro wordt

gebruikt voor Engelse slaapplekken zodat de Hollanders op de stenen vloer moeten slapen.

Op 25 juni komt de groep aan in Quimper. De gevangenis is ingericht in wat vóór de revolutie nog een nonnenklooster was.[51] Er bevinden zich daar reeds 800 krijgsgevangenen. Het is er een mistroostige boel. In het donker moeten ze op de houten vloer slapen. Wytze Gerbens wordt ziek, naar eigen zeggen 'door de ongewone slegte levens wijs op 't hout slapende en meer onnoemelijke onaangenaamheden hiermede mistroostig over mijn verlies en het donkere uitzicht voor de toekomst'.[52] Zijn toestand gaat achteruit en zijn stuurlui brengen hem op aandringen van de Workumer schipper Taeke Hania naar het Hospitaal. Taeke is een oude man en zit al sinds maart in de *preson.* Hij heeft invloed bij de dienstdoende commisaris. Deze invloed had Taeke te danken aan het feit dat hij een arme Marseillaanse 'pruikmaker' wat fooi had gegeven in de tijd dat hij daar in de haven lag. De pruikenmaker-barbier is ondertussen in het revolutionaire leger opgeklommen tot de rang van generaal en wil nu graag een wederdienst bewijzen.[53] Majoor Watkin Tench, voormalig commandant van de Mariniers op het Engelse oorlogsschip *Alexander,* dat in november 1794 door de Fransen werd veroverd, komt na een periode in Brest in januari 1795 als gevangene in Quimper aan, waar hij in de stad mag wonen. Hij heeft het in zijn brieven verschillende keren over de generaal van de troepen in Quimper, die zichzelf Brutus noemt, en geeft geen vleiend beeld van deze Jacobijnse revolutionair en voormalige barbier.

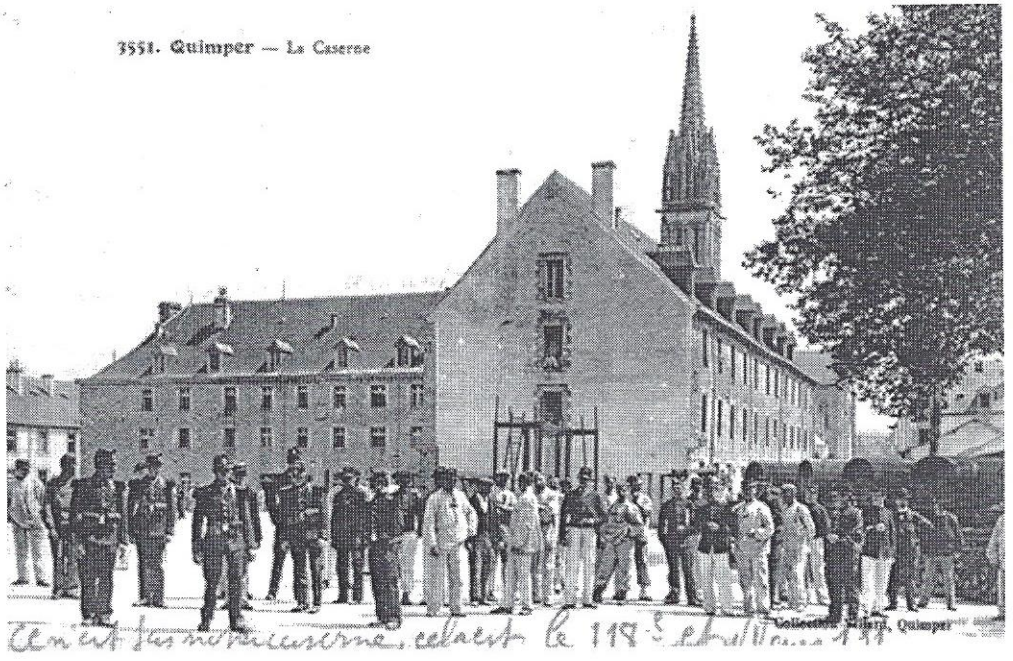

Het voormalige Ursulinenklooster in Quimper, na de Franse Revolutie in gebruik genomen als kazerne. Ansichtkaart uit 1903 (Stadsarchief Quimper)

Hij schept er genoegen in de gevangenen te treiteren en ze het leven nog zuurder te maken. Voorjaar 1795 is het uit met de machtspositie van Brutus en wordt hij gedegradeerd tot schildwacht.[54]

Het militaire hospitaal is een mistroostige plek waar 400 zieken en gewonden liggen. Wytze begint langzaam aan te sterken, maar het rantsoen in het hospitaal is te weinig voor de nog zwakke jonge schipper. Via een bediende regelt hij wat roggebrood dat hij angstvallig voor de dokter verborgen houdt. Gebrek en ziekte beginnen ook bij de andere gevangenen hun tol te eisen. In het journaal staat nauwkeurig wie er overlijden van de Nederlandse schippers, en in welke omstandigheden dat gebeurt. Tijdens Wytzes ziekte komen Eize Yges, een stuurman van Hidde Cornelis, en de Amsterdamse koopman Heer Silvia om. Watkin Tench schrijft dat er volgens zijn informatie in juli 1794 circa 2800 krijgsgevangenen waren in Quimper. In die tijd breekt de gevangeniskoorts (typhus) uit, die vrijwel 1200 levens kost. Het is waarschijnlijk dat ook Wytze typhus kreeg, kort na aankomst in Quimper. Tench noemt in zijn boek vier omstandigheden die tot de grote sterfte leidden: smerige omgeving, geen wc's, slecht en weinig eten, geen beddegoed en te weinig kleren, en gebrek aan goede ziekenzorg en slechte hospitaals.[55]

Het slechte en weinige eten dat de gevangenen krijgen, is een steeds terugkerend onderwerp in het journaal. Na zijn terugkeer uit het hospitaal schrijft Wytze:

> 's voormid kregen wij van 2 Rogge Broden hard Brood en 's mid een Rond gerste brood van 3 pd voor yder bak van 7 man met een Stukie vlees of spek voor 7 mensen dat 2 man wel aankonden en dan kregen wij 's avons wat gekookt Water met Koolsbladen en men zeijde ook wat Boter in deze Zoep gekookt wierd. dan 's namidd gedurende Aug dan eens Zoep van grote bonen en dan eens Witte bonen dan eens van groene erten van alles van het Laastgenoemde was veel door bederf volstrekt oneetbaar, waardoor vele door moedeloosheid , ja Wanhopig deden wesen Liever bij den Turk te willen gevangen zijn dan hier.[56]

Ofschoon Wytzes gezondheid verbeterd is, blijft hij piekeren over zijn situatie. Hij beklaagt zich over het feit dat hij alles wat hij met 9 jaar rondzwerven heeft verdiend in een keer is kwijt geraakt. Hij schrijft een brief naar zijn vader waarin hij om geld vraagt. Het ontbreekt alle gevangenen aan contanten waarmee ze het karige rantsoen zouden kunnen aanvullen of hout voor de haard zouden kunnen kopen. De brief is geadresseerd aan de Heeren van Heine en Tentije in Amsterdam[57], waarschijnlijk de makelaars of cargadoors van de partenrederij. Geld en inkomsten zijn een groot probleem in de *preson*. Wytze verkoopt zijn horloge voor wat geld. Iedereen die een vak had geleerd probeert het uit te oefenen. Eize Yges laat bij zijn overlijden 1000 gulden in goud na, wat de schippers weer een tijd in leven houdt.

Op 1 november lijkt er voor Wytze het begin van een antwoord op de financiële problemen in Quimper te komen. Hij en Sybrand Bekes krijgen te horen van 'een Heer van de Municipaliteid een kleine koopmanswinkel doende (Communij) Thee en Koffij', dat hij de order uit Brest had ontvangen om hen krediet te verlenen. Het krediet was via de Heer Marrin, een Deense Consul, door de Heer en de Wed[e] Arent van Deurs en Comp te Elseneur (Helsingør) geregeld. Op de vraag of het krediet alleen voor dit moment gold of doorlopend was, antwoordde de man dat 't Crediet voor UE is onbepaald in de Som en in de Tijd'. De man zei dat hij voor drie schippers deze order had gekregen, ook voor Jarig Ates. Voor de oude Ates en zijn oudste zoon was het echter al te laat; zij waren beiden om het leven gekomen, de jongste zoon van Ates alleen achterlatend.[58]

De Fransen lijken zich nauwelijks verantwoordelijk te voelen voor de gevangenen en hun omstandigheden. Tussen 7 en 14 september 1794 vallen er zelfs 100 slachtoffers door ziekte en verzwakking.[59] Dagelijks worden alle gevangenen naar buiten geslagen om ze te tellen. Ze moeten dan zonder eten uren in de kou wachten tot ze weer naar binnen mogen. Op basis hiervan wordt het rantsoen vastgesteld. Op een dag bedenken de Engelsen een list. Bij het tellen van de gevangenen laten Engelsen zich dubbel tellen door via een raam weer naar buiten te gaan en nog een keer langs te lopen. Jammer genoeg werkt de tactiek niet. De situatie wordt nijpend. De gevangenen, zeker de zieken, nemen niet meer de moeite om hun behoefte buiten in een kuil te doen en er wordt nooit schoon gemaakt. De lucht in de gevangenis is volgens Wytze dan ook niet te harden.

Zodra het kouder wordt is de smerige lucht minder een probleem. De kou eist echter wel een grote tol onder de gevangenen. Voor hout en brood worden in de winter woekerprijzen gevraagd; een bosje hout is in de gevangenis vier keer zo duur als in de stad. De bomen op de binnenplaats worden omgehakt en in stukken naar binnen gedragen. De gevangenen zijn zo tot het uiterste gedreven dat zij dit doen, hoewel een Engelsman was doodgeschoten toen hij in een boom takken aan het verzamelen was. Uit armoede wordt de *preson* gesloopt: kozijnen, vloerplanken en deuren worden opgestookt. Het resultaat is tocht en het wordt ijzig koud binnen.[60]

De nacht nadat Sybren Bekes overlijdt, breekt er brand uit in een huis vlak naast de gevangenis. De vlammen slaan niet over, maar de Fransen verbieden het om nog langer vuren te maken. Op de kamer van Wytze bevindt zich een haard. De dekens worden rond de haard gehangen om toch ongezien te kunnen stoken. Als de Fransen het opmerken wordt er door de ramen naar binnen geschoten. Op hun vuurtje achter de dekens maken de mannen koffie van verbrand brood in heet water om toch iets warms met smaak binnen te krijgen. De kamer met de haard is een gewilde plek. Wytze beschrijft hoe ze hun voorrecht soms met de vuist moeten verdedigen tegen Engelsen die op zolder bevriezen van de kou.

Het kan de gevangenen steeds minder schelen wat de Fransen verbieden of niet. Vooral de Engelsen, die door hun grote aantal een machtsfactor van betekenis zijn laten zich zelfs door met scherp geladen geweren niet bedreigen. De slechte situatie is ook vruchtbare grond voor een geruchtencircuit waarin steeds de zelfde soort verhalen de ronde doen. Op 1 december 1794 komt er een brief binnen waarin staat, dat de Fransen enkele Hollandse grensposten hebben belegerd. Ook komt er het hoopgevende bericht uit Nantes dat er Hollandse schippers zijn vrijgelaten. Dit soort berichten geven hoop, maar zijn geen reden om niet ook na te denken over de mogelijkheden om uit de gevangenis te ontsnappen. Wytze moet daar echter niets van hebben. Hij wordt soms verleid door zulke gedachten, maar schat in dat het onmogelijk is. Een groep Spanjaarden die ontsnapt keert na enkele nachten in de vrieskou te hebben doorgebracht weer ongezien terug naar de *preson.*

Het is opvallend dat de gevangen zeelieden van Brest naar Quimper werden gebracht. Er lijkt niet een eenduidige verklaring te zijn voor het land-

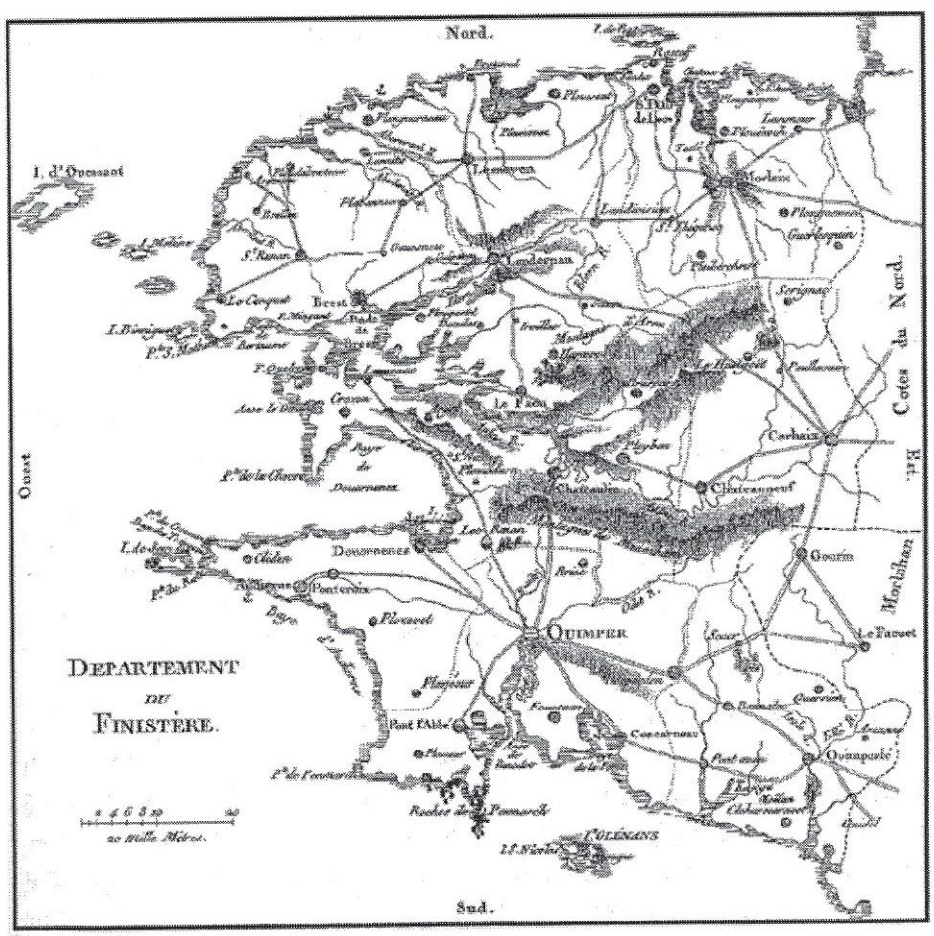

Kaart van het departement Finisterre, door Jacques Cambry in 1799 (collectie D.Guillou-Beuzit)

inwaarts transporteren van de gevangenen. Watkin Tench noemt Quimper 'the principal dépôt of prisoners of war in the Western departments'.[61] Van tijd tot tijd worden er 50 gevangenen uit Quimper opgehaald en onder militaire begeleiding met onbekende bestemming verder landinwaarts gebracht.[62] Soms zitten er ook Nederlanders tussen de groepen van 50 die worden weggebracht. Wat er met deze gevangenen gebeurt is onduidelijk. Een reden om de schippers niet in Brest vast te zetten is misschien geweest dat de capaciteit van de gevangenis in Brest niet groot genoeg was. Het nonnenklooster is meer een kampement dan een gevangenis. Als gevangenen zich misdragen worden ze bedreigd met opsluiting in de stadsgevangenis van Quimper, zo mogelijk een nog minder aangename plek dan het nonnenklooster.

De gevangen Hollanders maken zich ernstige zorgen over de situatie in de *preson*. Wytze schrijft in zijn journaal dat hij half december samen met de andere schippers een lijst inlevert met alle namen van de Hollandse gevangenen. Ze verzoeken om iedereen op de lijst ook op transport te zetten. Ze vrezen dat als ze zouden blijven ze slachtoffer van 'pest of sterfte' zouden worden. Wytze neemt in het contact met de gevangenisleiding vaak een centrale rol in. Hij is praktisch de enige die zowel een woordje Engels als Frans spreekt. Het verzoek om naar een andere plek gebracht te mogen worden wordt niet gehonoreerd.[63]

Half februari is het dieptepunt van de winter misschien voorbij, maar de ontberingen zijn er nog niet minder op geworden. Wytze beschrijft de situatie in de gevangenis:

> Wegens 't vogtige weer nu Enige dagen, kon men bijna geen voet buiten de Preson zetten wegens de vuijligheit, de Secreten vol, Enige door Luijheid andere moedeloosheid een derde door onmagt, het wat ter Zijde te kunnen brengen, Zoo dat maar buiten onse kamer komende in de gangen en Trappens, een Aaklijkheid had die alle bedenking overtrof, en een Lugt daar men van ijzen moest. Regel nog order was hier niet, de Commis[saris] was dit Jaar nog niet in de Preson geweest, en geen Mensch bekommerde Zig meer over ons Lot, alleen strenge bewaking door militaire magt Zoo dat onse gesteldheid in en Rond onse woning allerjammerlijkst was en niet te beschrijven.[64]

Wytze had al weinig op met de Franse Revolutie, en in de gevangenis werd dat niet beter. Bij iedere wreedheid van de kant van de Fransen haalt hij aan dat dit niet past bij vrijheid, gelijkheid en broederschap. Wytze spreekt dan ook van een 'ontmenste Fraternité'. Als de schippers gevraagd wordt op een revolutionair decreet met 'Vive la Republique!' te antwoorden, wordt dat maar zeer flauwtjes gedaan.

De revolutionaire broederschap van beide naties betekent nog niet dat alles nu goed is; op ontsnapping staat nog steeds zes jaar in de ijzers. Pas als de status van de Bataafse Republiek duidelijker wordt, komen de gevangenen vrij.

Er was in 1795 nog een sterke interne druk in Frankrijk die compensatie eiste voor de schade die was geleden door de oorlog die de Republiek had gevoerd tegen Frankrijk.[65] Wytze schrijft:

> 4 maart wierden de Hollanders in de Preson alle beneden geroepen, daar ons door den Schrijver van 's Lands Fregat de Waakzaamheid in Presentie van zijn Kap[t] en den Commissaris eene Missive wierd voorgelesen, die uit Holland toegesonden Was, behelsende dat in ons Vaderland niemand overlast nog geweld nog eenige onaangenaamheden zoude aangedaan door de Franse troepen, die hetzelve thans betrokken hadden maar dat Zij ons aanmerkende als hunne medeburgers en ons in alle voorregten en vrijheden Zouden beschermen, dat zij ook nooit tegen de Hollanse Natie oorlog gevoerd hadden, maar alleen tegen de stadhouder, die aan Frankrijk op een onwettige wijze den oorlog had verklaart en door hetzelve 's land middelen hadde verkwist op een onbetamelijke en onverantwoordelijke wijze.[66]

De uiteindelijke vrijlating is een voortslepende kwestie. Op 20 januari was Amsterdam 'bevrijd'. Met deze overwinning leek het einde van de gevangenschap in zicht. Maar pas op 9 mei komt er een brief uit Parijs als antwoord op een rekest aan de Nationale Conventie tot vrijlating, met de mededeling dat het verzoek 'op heden aan het Comitéé van het zalut Publiek [is] overhandigd'.[67] Op 31 mei arriveert er een bericht voor de Nederlanders dat de vrede getekend is.

Op 25 juni komt dan eindelijk het bevel uit Brest om de gevangenen naar Brest te transporteren. Wytze neemt emotioneel afscheid van de gevangenen die achterblijven en de mensen uit de omgeving die van tijd tot tijd de gevangenen gesteund hadden. Op 2 juli komen zij in Brest aan. Samen met kapitein Frederik Cay huurt Wytze een kamer in de stad. Wytze overweegt nog over zee terug te reizen naar Amsterdam,maar doet dat eindelijk niet, ook omdat hij bang is nu door de Engelsen gepakt te worden, die nu immers de vijand zijn. Hij schrijft:

> ik hierna gedicideert om over Land te gaan en geen Ocasie hier nog was om mijn Eigen of een ander Schip te kunnen Kopen hoewel hier onderscheidene Schepen waren Liggende en geen Reden bij mij bestond om zonder Positive order in het onzekere wanneer ik hier een Schip zou kunnen inkopen, te meer daar hier Schippers met Equipagie naartoe gereisd zijnde hier in Logement en geen gehoor konden vinden om een Schip te kunnen krijgen het zelve al in bedenking nemen om weer terug te Reijsen dit een en ander konden mijn niet doen besluiten om alhier in 't onzekere te blijven en nog meer geld te verteeren. daar ik tog ook verlangde een Einde van mijn noodlottige Reis te mogen zien Waar in ik alreeds een 3000 guld voor mijn zelve verloren had en daarbij nog een 500 guld in Armoede verteerd had.

Op 15 juli vertrekken Wytze, Frederik Cay en twee andere schippers met een diligence naar Parijs. De diligences worden steeds begeleid door een militair escorte; het reizen is blijkbaar niet al te veilig: 'Een France juffrouw bij ons mede in onse wagen zijnde, mede van Morlaix met ons mede gereisd zijnde, verzogt mijn Ernstig ik mijn Goudene Knopen die ik in mijn Hemd had uit wilde nemen, Zeggende als de Soeäns [Chouans][68], alzo uit veragting genaamd, ons onverhoopt overvielen, Zouden zij u misschien om dezelve het Leven benemen'.[69]

Op 6 augustus kom het gezelschap veilig in Parijs aan, waar de vier schippers een kamer in een logement betrekken, ogenschijnlijk proper, maar de bedden blijken vol 'weegluizen' te zitten. Omdat er op korte termijn geen betaalbare verbinding naar het Noorden is, verkeren ze een week als toeristen in Parijs. Zo bezoeken ze de plaats waar Lodewijk de Zestiende onthoofd, het paleis Henri Quatre, na de revolutie Paleis Egalité genoemd en gaan ze alle avonden naar een comedie in het Grand Theatre Francais, in het Theatre Republique, in het Theatre Italien en nog andere. Op 14 augustus vertrekken ze uit Parijs en de achttiende van die maand komen ze in Gent aan. Via Antwerpen en Rotterdam komen ze op 21 augustus 1795 om 8 uur 's avonds eindelijk in Amsterdam aan. Het dagboek eindigt hier met een gedicht waarin Wytze zijn ervaringen verwerkt:

Nu weer Gezond en Vrij op Vaderlandse grond,
Daar ik nu Weder om, mij bij mijn maagschap vond,
'k Herdenk dan nu met Ernst hoe God zijn Hulp kwam schenken,
daar Krijg gevankenis, en Kommer mij kwam Krenken,
Zijn Hand bewaarde mij, in alle omstandigheid,
in Roof gevankenis, in Krijg in Bitterheid,
Zijn hand die mij dus Sloeg die Kan ook weer genesen,
Dus Blijft het mijne Pligt, God in zijn weg te vresen,
Schoon kommer en Verdriet elk dwong tot Angst en Schrik,
Wierd ik nog Steeds gespaard in 't bangste oogenblik,
Al toond ons Viand wreed zig Zonder medelijden,
God kwam na zijne Raad en wijs bestier bevrijden,
geef mij door Christus Heer, een Dankbaar Hart voortaan,
laat nooit u Zorg u Hulp uit mijn geheugen gaan,
is mijn verlies wel veel, misschien voor mijn tot zegen,
en strekt mij dit tot Straf, Regt zijn altoos Gods wegen,

Wytze Gerbens.[70]

Nabeschouwing

Het journaal van Wytze Gerbens Hellinga heeft in de afgelopen 200 jaar op verschillende manieren mensen geboeid. De directe nakomelingen hebben waarschijnlijk vele uren besteed aan het lezen, bestuderen en overschrijven van het verhaal. Het journaal waarin Wytze zijn ervaringen optekende is een inspiratie geweest om verder te graven in het verleden van deze Friese schipper en zijn collega's. Enkele afstammelingen van Wytze beseften dat het zonde zou zijn wanneer het verhaal alleen in kleine kring beschikbaar bleef. Meerdere nakomelingen hielden zich met het journaal bezig. Het is met de hand overgeschreven, er is een poging gedaan het verhaal om te schrijven naar een kinderboek, er zijn verschillende versies naar de scheepvaartmusea in Amsterdam en Sneek gestuurd, en onderzoekers op het gebied van de

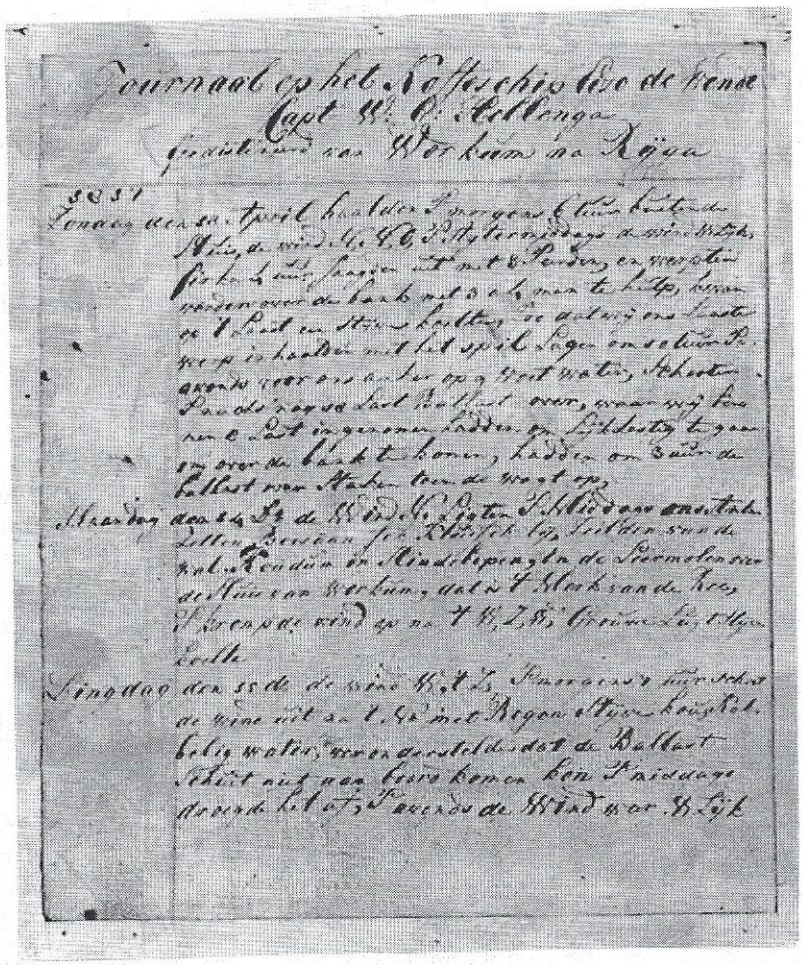

Eerste pagina uit een verloren gegaan journaal door Wytze Gerbens Hellinga van een reis met de Eizo de Wendt naar Riga in 1837

Friese koopvaart hebben het onderling laten circuleren. In 1980 is het overgetikt en van historische details voorzien; er is nu een digitale versie van gemaakt. Iedereen die het journaal in handen heeft gehad lijkt te beseffen dat er iets met het document gedaan moest worden.

Het journaal is op verschillende niveaus interessant. In de eerste plaats is er de dramatiek van het verhaal zelf, de beschrijving van de gebeurtenissen op zee, de ontberingen in Quimper en de reis terug naar huis. Ze vormen een geheel waarin we door de ogen van een jonge schipper zien hoe hij in de donkerste dagen van gevangenschap weet vol te houden. Ofschoon hij zijn dierbare vrienden verliest, vecht hij door tegen ziekte en uitputting. De lezer kan meeleven met de verschrikkingen en wordt geraakt door het doorzettingsvermogen, de onderlinge solidariteit van de schippers en de wil om verder te leven.

Daarnaast is het journaal een mooi voorbeeld van een egodocument, waarvan de afgelopen decennia meer en meer voorbeelden onder de aandacht van historici zijn gekomen. Het journaal kan een bijdrage leveren aan het vormen van een completer beeld van de eind achttiende eeuwse geschiedschrijving op basis van persoonlijke documenten. Onderzoekers van mentaliteits- of cultuurgeschiedenis vinden in deze bron een boeiende blik op het leven van een Friese schipper. Het tragische verhaal geeft wellicht aanleiding tot nader onderzoek naar een weinig bestudeerde periode in de Friese scheepvaart.

Ten derde bevat het journaal voor iedere geïnteresseerde in genealogische gegevens informatie over de vele schippers die in mei 1794 in Franse krijgsgevangenschap belandden of niet meer terugkeerden van een reis langs de Franse kust. Wytze Gerbens lijkt zich zeer bewust te zijn geweest van een taak toen hij het journaal begon op te schrijven.[71] Blijkbaar had hij een sterk besef dat wat hij had meegemaakt nauwkeurig vastgelegd moest worden, vooral de lijst van Hollandse schepen en hun schippers laat dat zien. Met de heruitgave van het journaal op internet en dit artikel lijkt Wytze in zijn opzet geslaagd.[72]

Noten

1 Wytze Gerbens [Hellinga], *Journaal.* Noten die verwijzen naar het journaal van Wytze Gerbens, geven de originele paginanummers aan, die zijn overgenomen in de gedigitaliseerde versie van het typoscript die door Bouke Walstra in 1980 werd gemaakt en dat nu, gecorrigeerd aan de hand van het originele handschrift, op de website van het Fries Genootschap is te vinden: www.friesgenootschap.nl. 2 Het initiatief tot dit artikel werd genomen door co-auteur Bouke Walstra samen met zijn broer Pieter en met Folkert Hellinga, voor wie het journaal al leefde, toen hij in de Tweede Wereldoorlog bezig was

het over te schrijven (resp. prof.dr.ir. P. Walstra, emeritus-hoogleraar Zuivelkunde in Wageningen, en prof. dr. ir. F. Hellinga, emeritus-hoogleraar Cultuurtechniek en oud Rector Magnificus van de Wageningse Universiteit). Wij danken verder dr. Marjolein 't Hart (UvA) en haar onderzoekmasterstudent Karwan Fatah, die een paper schreef die de basis voor dit artikel vormde; dr. Anne Wegener Sleeswijk (Parijs), die ons hielp bij het bronnenonderzoek in Frankrijk; de heer R.S. Wegener Sleeswijk voor gegevens uit zijn database over Friese schippers en schepen; Diederick Wildeman (Scheepvaartmuseum Amsterdam), prof.dr. Femme Gaastra (RUL) en Bruno Le Gall (Quimper). Wij willen in het bijzonder dr. Lotte Hellinga-Querido bedanken, die het originele handschrift bezit en die ons een microfilm van het origineel ter beschikking stelde. 3 Bij zijn trouwen in 1799 neemt Wytze Gerbens de naam Hellinga aan. 4 Voor het project *Sailing Letters* van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag heeft Roelof van Gelder in 2005 een grote hoeveelheid van door de Engelsen buitgemaakte brieven en andere papieren geïnventariseerd. Anna Leeflang schreef begin 2006 een masterscriptie voor de Universiteit van Amsterdam over de brieven en papieren van een van deze Friese schippers, Huite Fookles van *de Jonge Stoffels*. 5 Zo is het origineel door Wytze Gerbens oudste zoon Tjeerd doorgegeven aan diens zoon Wytze en heeft zijn andere zoon Gerben het op zijn oude dag, eind 19de eeuw, nauwkeurig overgeschreven ten behoeve van zijn nageslacht. Auteur Walstra heeft dit exemplaar van zijn moeder Johanna Sjollema, kleindochter van deze Gerben Tjeerds Hellinga, geërfd en er een typoscript van gemaakt, aangevuld met historische details. Dit typoscript is verspreid onder een aantal familieleden en is ook te vinden in het Scheepvaartmuseum in Amsterdam (inventarisnummer RB.0477) en in het Fries Scheepvaartmuseum in Sneek (nummer G-232). Het belang van het journaal voor de Hellinga's zal wellicht van invloed zijn geweest op het steeds weer doorgeven van de namen Wytze en Gerben aan volgende generaties. In familiekring werd steeds verondersteld dat het originele handschrift bij het bombardement op de Bezuidenhout in de Tweede Wereldoorlog verloren was gegaan. Het was toen in het bezit van Gerben Hellinga, hoofd van de Haagse Schoolvereniging. Ten tijde van genoemd bombardement was Gerben Hellinga niet in Den Haag; waarschijnlijk had hij het journaal meegenomen om zijn plan er een kinderboekenversie van te maken aan te vatten. Het origineel berust nu bij dr. Lotte Hellinga-Querido, weduwe van prof.dr. Wytze Hellinga Gzn. 6 In de twintigste eeuw heeft J.Y. Feenstra de tekst gebruikt als inspiratie voor zijn onderzoek naar de Friese zeevaart in de achttiende eeuw (Feenstra, *Friese Zeevaart in de achttiende eeuw*, handschriftelijke aantekeningen te raadplegen in het Fries Scheepvaartmuseum in Sneek). De map bevat ook een brief van F.W. Wegener Sleeswyk, die refereert aan het journaal. De lijst van gevangen schippers achter in het journaal (zie bijlage 1) is door J. van Sluys gebruikt bij het samenstellen van zijn schepen- en schipperslijsten. F.W. Wegener Sleeswyk schreef in 1958 dat de tekst prima voldoet als het gaat om het leren kennen van de 'sfeer en verhoudingen' van die tijd. 7 www.friesgenootschap.nl. 8 Bijlage 4 bevat een verkorte stamboom van de Hellinga's. 9 De naam Hellinga heeft Wytze overigens pas bij zijn trouwen in 1799 aangenomen. 10 Deze drie generaties zeevaarders waren allen grootschipper, wat betekent dat zij buitengaats voeren, niet dat zij een

groot schip hadden. Zo was Wytze van 1817 tot 1828 schipper van de *Eizo de Wendt*, een kofschip van 95 roggelasten of 137 zeetonnen. Daarna haalde hij, zoals het vorige, een nieuw schip van de werf bij Claes Piers Sjollema in Grou (een andere voorvader van auteur Walstra). Ook dat schip heette *Eizo de Wendt* en was wat groter: 120 roggelasten (180 ton); 18,75 meter lang; 4,75 m. breed en 2,75 m diep (de bekende Eeltje Halbertsma had een aandeel van 1/32e in het schip). Wytze vaart hier op tot 1840, het jaar waarin hij vierenzeventig wordt! Voor de eerste *Eizo de Wendt* voer Wytze, volgend op zijn Franse avontuur, op *de Vigilantie*. Dat deed hij in ieder geval al begin 1797, zoals blijkt uit een bericht in de *Leeuwarder Courant* van 1 februari 1797: 'Amsterdam 25 jan. 1797. Schipper Wytse Gerbens meld van Ostende dat hij den 17de dezer in het N.-W. 5 mijlen van daar een boot heeft zien drijven, waar op staat Yde Hobbes 1783 en *De Vrouw Anna*. De boot [waarschijnlijk een sloep, BW] dreef zonder water, hetgeen doet denken dat de lieden in dezelve geweest zijnde, geborgen zijn'. **11** Vervolgens kiezen ook verschillende nakomelingen dit beroep. **12** Wytze noemt in het journaal nog een zeevarend familielid, zijn oom Gerben Zybes, die schipper was van de *Vrouwen Wiarda en Wijnalda* en met hem gevangen zat in Quimper. Deze Gerben Zybes, waarvan wij geen nadere gegevens hebben, is aldaar overleden. **13** Wegener Sleeswyk, 'Omvang en financiering', 42-66. **14** Dat moge ook blijken uit brieven in 1808 en 1809 van Ruurdje Tjallings Halbertsma aan haar in Amsterdam studerende zoon Joost Halbertsma. Hij stuurt haar zijn vuile was toe en zij vraagt hem een 'kamhuisens psalmboek en een gesangenboek, gelijk in onse kerk gesongen wort' voor haar te kopen. Het vervoer van deze en andere zaken vertrouwt zij toe aan Wytze Gerbens, die in die jaren blijkbaar als beurtschipper van Grouw op Amsterdam vaart (bron: Goffe Jensma). **15** Database der Nederlandse Sontregisters http://www.nationaalarchief.nl/sont (1999). **16** Wegener Sleeswyk, 'Omvang en financiering', 43. Zie ook Faber, *Drie eeuwen Friesland*. **17** Wegener Sleeswyk, 'Ownership and Finance', 69. **18** Asaert e.a., *Maritieme Geschiedenis* dl 2, 106-111. **19** *Journaal*, 34. **20** *Amsterdamsche Courant* 2 mei (1793). **21** *Amsterdamsche Courant* 9 maart (1793). 22 *Amsterdamsche Courant*, 4 mei (1793). De geciteerde brief uit Demmerary was van 18 maart 1793. **23** Van Royen, *Zeevarenden op de koopvaardijvloot omstreeks 1700* , 63. **24** *Amsterdamsche Courant* 25 mei (1793). De courant noteerde als schipper in het konvooi W. Gerbrands, waarschijnlijk onze Wytze Gerbens. **25** *Amsterdamsche Courant* 7 november (1793). **26** *Amsterdamsche Courant* 19 december (1793). **27** *Journaal*, 1. **28** *Amsterdamsche Courant* 4 februari (1794). **29** *Amsterdamsche Courant* 29 mei (1794). **30** J.C. Mollema geeft in zijn werk de toevoeging, dat er bijvoorbeeld ook Deense en Zweedse handelsvaartuigen in het konvooi zaten. Dit is opmerkelijk, omdat er in de andere lijsten van het konvooi alleen Hollandse en Engelse schepen zaten. **31** In de *Amsterdamsche Courant* 29 mei (1794) en 10 juni (1794) wordt gemeld dat het konvooi op 5 mei is vertrokken. Kapt. Hidde Cornelis, *Amsterdamsche Courant* 19 juli (1794) schrijft, dat hij op 4 mei vertrok. **32** Mollema, *Geschiedenis van Nederland ter Zee*, 33; *Amsterdamsche Courant* 12 juni (1794). **34** *Amsterdamsche Courant* 19 juli (1794). **35** Van Lennep, *De voornaamste geschiedenissen van Noord-Nederland* (Amsterdam, 1856) haalt het incident met Van Hamel aan als voorbeeld voor de natie. Brieven en verslagen van schippers

halen debetreffende tactische manoeuvre echter niet aan. **36** Mollema, *Geschiedenis van Nederland ter Zee.* **37** *Amsterdamsche Courant* 19 juli (1794). **38** *Amsterdamsche Courant* 5 juli 1794. **39** James, *Naval history,* 150. **40** Tench, *Letters,* 141: noot van de editor Gavin Edwards. **41** Mollema, *Geschiedenis van Nederland ter Zee* III, 354. **42** *Amsterdamsche Courant* 10 juni (1794), zie bijlage 2. **43** James, *Naval History,* 152. **44** James, *Naval History,* 152-153; A narrative of the proceedings of His Majesty's Fleet, under the Command of Earle Howe from the Second of May to the Second of June 1794; Jenkins, *History,* 211-216. **45** *Journaal,* 12. **46** Jenkins, *History,* 215. **47** Tench, *Letters,* 40 citeert hier een gesprek van Villaret met een gevangen genomen Engelse officier. Hij vraagt hem of het hem niet verbaasd heeft dat zijn schepen op hem gejaagd hebben, enkele dagen na de slag. Ja, was het antwoord. De enige reden hiervoor was, zegt Villaret, jullie van de kust weg te houden, omdat we het grote Amerikaanse konvooi verwachtten. Als jullie dat hadden veroverd, was Frankrijk geruïneerd geweest. **48** Tench, *Letters,* 92 schrijft: 'the commissary of the prison of Pontenazan, near Brest [waar ook Wytze en zijn lotgenoten aanvankelijk gevangen zaten, BW], stripped the greater part of the victims, who had the misfortune to pass through his hands, of their clothing, bedding and money.' **49** *Journaal,* 20. **50** Gavin Edwards (red.) in: Tench, *Letters,* xxiv. **51** Voor de Franse Revolutie het *Ursulinenklooster.* In de negentiende eeuw werd het in gebruik genomen als kazerne (zie de prent, een ansichtkaart uit begin twintigste eeuw) en op het ogenblik wordt het verbouwd tot mediatheek (zie webcam op www.mairie-quimper.fr). **52** *Journaal,* 24. **53** *Journaal,* 25. **54** Tench, *Letters,* xxxiv, 98. **55** Tench, *Letters,* 91, 92. **56** *Journaal,* 30. **57** *Journaal,* 29. **58** *Journaal,* 39. **59** Bijlage 3 geeft een overzicht van het aantal gevangenen dat is omgekomen, gevlucht of getransporteerd. **60** Gavin Edwards, bezorger van de heruitgave van het boek van Tench, spreekt over de winter van 1794/95 als de koudste winter van de eeuw; bij de Fransen bekend als 'le grand hiver', Tench, *Letters,* xx. **61** Tench, *Letters,* 61. **62** *Journaal,* 31, 35, 46. 63 *Journaal,* 47. **64** *Journaal,* 56. **65** Israels, *Republiek,* 1263. **66** *Journaal,* 58. **67** *Journaal,* 66. **68** Contrarevolutionaire guerrillabeweging in Noordwest-Frankrijk, oorspronkelijk in de Vendeé en Bretagne, actief met name in de jaren negentig van de achttiende eeuw. Zie Tench, *Letters,* 102, 157 (noot 6); zie ook Honoré de Balzac: *Les Chouans* (1829). Hiermee wordt ook duidelijk waarom reizigers per diligence door een militair escorte werden begeleid (zie *Journaal,* 79-80). Dat de Chouans ook in Quimper gevreesd werden blijkt uit een passage in het journaal: 'den 17 Juny kwam hier 's nademiddags het berigt dat een Aanzienlijke troep Koning gezinden bij de Republykeinen Fransen Veragtelijk Soeans genaamd zig in de nabijheid deser stad bevonden, derwaarts wierd een Aantal gewapende Militairen gesonden en direkt alle in de Stad wonende Engelse, Spangiaarts en portugesen in een huis gebragt ingesteld onder militaire bewaking, dan de Hollanders in de Stad en wij op Cremar, hielden ons gewone vrijheden'; *Journaal,* 71. **69** *Journaal,* 80. **70** *Journaal,* 84/85. **71** Hoewel we dat niet weten, moet Wytze tijdens zijn gevangenschap wel dagboekaantekeningen hebben gemaakt. Anders had hij nooit later, toen hij het journaal schreef, zijn belevenissen van dag tot dag zo precies kunnen beschrijven. **72** Vermeldenswaard is tenslotte, dat Wytze tenminste nog een journaal heeft geschreven, waarvan helaas alleen de eerste pagina bewaard is gebleven

(zie de prent hiervan). Dat was aan het eind van zijn zeemansleven. Het gaat over een reis op zijn kofschip *Eizo de Wendt* in 1837 van Workum naar Riga.

Literatuur en bronnen

Bronnen

Vreugdenhil, A. en J. van Sluijs, *Nederlandse oorlogsschepen 1572-1950.* Handschrift in zes delen handschrift, te raadplegen in de bibliotheek van het Scheepvaartmuseum te Amsterdam (Amsterdam 1930 B1953).

Gerbens (Hellinga), Wytze, *Journaal van den 4 Mei 1794 tot den 21 Augs 1795 behelsende enige merkwaardige ontmoetingen, door het gevangen nemen en berovinge van zijn gevoerd koffschip de Jonge Gerbrandt, zijn verdere verblijf: in Frankrijk als krijgs gevangen en zijn wederkeeren tot Amsterdam* (Typoscript Bouke Walstra, Amsterdam 1980).

Amsterdamsche Courant (1793-1795).

Literatuur

A narrative of the proceedings of his majesty's fleet, under the command of earl Howe from the second of May to the second of June 1794 (Londen 1796).

Asaert, G., P.M. Bosscher en J.R. Bruijn (red.), *Maritieme geschiedenis der Nederlanden* II (Bussum 1976-1978).

Bruijn, J.R. en W.F.J. Mörzer Bruyns (red.), *Anglo Dutch mercantile Marine relations 1700-1850. Ten Papers* (Amsterdam 1991).

Daly, Gavin, *Napoleon's Lost Legions: French Prisoners of War in Britain, 1803-1814* (Oxford 2004).

Database der Nederlandse Sontregisters (www.nationaalarchief.nl/sont, 1999).

Dekker, Rudolf (red.), *Egodocuments and history: autobiographical writing in its social context since the Middle Ages* (Hilversum 2002).

Dekker, Rudolf, *Jacques Presser's Heritage, Egodocuments in the Study of History* (www.egodocument.net).

Faber, J.A., Drie eeuwen Friesland. *Economische en sociale ontwikkelingen van 1500 tot 1800* (Leeuwarden 1973).

Feenstra, J.Y., *Friese Zeevaart in de achttiende eeuw* (handschriftelijke aantekeningen en lezingen, Frysk Skipfeartmuseum Sneek).

Israel, Jonathan I., *De Republiek 1477-1806* II (Franeker 1996).

James, William, *The Naval History of Great Brittain, from the declaration of war in France 1793 to the accession of George IV*I (Londen 1847).

Jenkins, E.H., *A History of the French Navy* (London 1973).

Lennep, J. van, *De voornaamste geschiedenissen van Noord-Nederland* (Amsterdam 1856).

Mollema, J.C., *Geschiedenis van Nederland ter Zee* III (1941).

Royen , P.C. van,'Personnel of the Dutch and English Mercantile Marine (1700-1850)', in: Bruijn en Mörzer (red.), *Marine relations*, 103-113.

Royen. P.C. van, *Zeevarenden op de koopvaardijvloot omstreeks 1700* (Amsterdam 1986).

Sluijs, J. van, *Lijst van Nederlandse koopvaardijschepen 1700-1800* (Amsterdam 1935-1955).

Tench, Watkin, *Letters from Revolutionary France* (1796). Uitgegeven door Gavin Edwards (Cardiff 2001).

Wegener Sleeswyk, R.S.,'Ownership and Finance during the 18th century. Ship-owning in Friesland', in: Bruijn and Mörzer Bruyns (red.) *Marine relations*, 67-76.

Wegener Sleeswyk, R.S. 'Omvang en financiering van de Friese vrachtvaart in de achttiende eeuw', *It Beaken* 54 (1992), 44-62.

Bijlage 1 Deze lijst is opgetekend door Wytze Gerbens en staat achter in het journaal

Lijst der Hollandse Schepen die door de Franzen genomen zijn in 1794 en 1795 en welke Equipagien geheel of gedeeltelijk in Quimper Corentin Preson geweest zijn:

Namen der Schepen	Kapiteins of Schippers	gevangene in quimper	wat datum genomen	hoeveel doden in quimper
			den 25 August.	
O.I. Comp[e] Schip Willem de Vierde	Thomas Trompsers	X 16	1793	5
de Vrouw Jantie	Haije Hendriks	X 5	12 Maart 1793	2
de Vrouwen Wiarda en Wijnalda	Gerben Zijbes	O 5	12 dito	4
de Vrouw Alida Teeke Hania		8	16 dito	3
O.I. Comp[e]. Paket boot de Faam	Luitie Frederiks	32	25 dito	11
de Anna Elizabeth	Jakob Zouw	O 7	26 dito	5
de Juffrouw Neeltie	Age Obbes	O 7	27 dito	1
de Jonkvrouw Maria Petronella	Eskel Hakenzon	12	22 April	4
Onverwagt	Johannes Maler	O 12	28 dito	3
de vrouwen Cornelia & Izabella	Pieter de Lange	6	28 dito	3
de Vrouw Gerardina Maria	Hendrik Hanses Swart	8	20 Meij	2
's Lans Fregat de Waakzaamheid	Capt J.W. van Hamel	132	20 dito	57
Zelden Rust	Jarig Ates	O 8	21 dito	6
Kinds Kinderen	Sybren Beekes	O 5	21 dito	3

Juffrouw Maria	Johannes Annes Kalf	O	6	21 dito	3
Jonge Gerbrand	Wytze Gerbens		6	21 dito	2
Christiaan Jonathan	Pieter Piebes		7	21 dito	2
Felix Merites	Hidde Cornelis	X	10	21 dito	6
de Twee Gebroeders	Jan Wanders		5	21 dito	1
de Vrije Fries	Hessel Jans de Jong	O	6	21 dito	3
Maike & Aaltie Wijnalda	Bauke Ulbes Hilverzon		4	21 dito	1
Jan Poppes	Eijze Yges	O	7	21 dito	4
de vrouw Chatarina Margretha	Johan Paul Mantzelman		1	23 dito	0
Mercurius	Frederik Cay		10	26 Meij	3
de Vrouw Maria	Willem Geerts		9	31 dito	4
de Waakzaamheid	Coene Jans Cornel		7	1 Juny	2
de Zeevaart	Jan Hendriks Koen		6	20 July	3
de Jesuiet	Pieter Lamant	X	8	10 Meij	4
Van twee Americaanse schepen	Twee Hollandse Passagiers		2		0
Zijnde in alles aangekomen in	quimper		357 man hiervan Doden 147		

Alle de schippers agter wiens namen een X getekend staat zijn niet in persoon in quimper geweest en agter wiens namen een O getekend is – die zijn in quimper overleden

Bijlage 2 Onderstaand bericht uit de Amsterdamsche Courant van 10 juni 1794 bevat een lijst van schippers die in het konvooi van Lissabon naar Amsterdam zaten

Extract uit Brief van Rotterdam in dato 6 Juny. Heden heeft men alhier uit Engeland de onaangename tyding, dat van =t Convooy van Cadix en Lisbon, door de Franschen 34 Schepen zyn genomen, benevens de =s Lands Fregatten van Oorlog de Alliantie, Kapt. Duym en de Waakzaamheid, Kapt. van Hamel, welke beiden veel Contanten aan boord hadden; zynde deeze Schepen genomen door een Fransch Eskader, waarna de Engelsche Admiraal Montagu wederom 9 Schepen heeft hernomen, doch welke hy genoodzaakt is geweest, door aannadering van meerdere Schepen van het Fransche Eskader wederom te verlaten, waardoor zommige van denzelven in den grond zouden zyn geboord of verbrand. Gemelde Convooy was den 5 Mey van Lisbon vertrokken en bestond uit de volgende Schepen, als

L.W.Schol, D.P.Wester, A.P.Koen, J.P.Visser, J.Dirks, N.Pronk, J.Heeres, J.A.Kalf, H.H.Swart, J.Wanners, J.Volkers, A.A.Struyk, H.Meyer, J.W. van der Windt, J. Michielsen, P.Piebes, J.Schaap, S.Wybrands, B.U.Hilverson, H.Oenes, P.A. de Beer, C.Roos, A.Thyssen, P.J.Vonk, R.Klaassen, J.W.Pekema, P.H.Visser, J.Gerrits, H.Jans de Jong, W.Jans, G.Dauw, J.Jacobs, Y.Yges en H.Meyer Ditlofs,

benevens 12 Engelsche Schepen. De schepen die hernomen zyn, zyn de Jesuit, na Holland gedestineerd en de Hollandsche Schepen de Vrye Vries, Zeldenrust.

N.B. Wytze en een aantal andere medegevangenen in Quimper worden hier niet genoemd.

Uit de *Amsterdamsche Courant* van 28 juni 1794:

In de Maas is binnen gekomen Dirk Maasdyk, met denzelven heeft men een Brief van Londen, in dato 21 Juny, waarin het volgende gemeld wordt: met de aangekomen Lisbonsche Brieven heeft men de aangename tyding ontvangen van de terugkomst aldaar van de volgende Schepen, behoord hebbende tot het Hollandsche Convooy, als den 24 Mey het Schip de Bato, Kapt. G.Dauw*; de Vrouw Elizabeth, Kapt. W.Jans*; de Vriendschap, Kapt. F.J.Vonk*; S.Giovanni Baptista, Kapt. C.Roos*; Jan en Jacob, Kapt. R.Oenes*; Vriendschap, Kapt. L.A.de Beer*; de Vrouw Alida, Kapt. J.Heeres; de Jonge Ropke, Kapt. A.A.Struyk*; de Goede Intentie, Kapt. D.P.Wester*. Den 26sten de Margaretha, Kapt. L.W.Schol*; Dongenburg, Kapt. L.Bykerk; =t Welvaren van de Stad Haarlem, Kapt. C.J.Meyer*.

* zie lijst schippers in konvooi in die courant van 10 juni.

Bijlage 3 Over stuurlui en andere bemanning wordt weinig gesproken, maar uit de lijst die Wytze opstelde is te zien dat ook zij in groten getale het leven lieten. Bij de vrijlating neemt Wytze de eindstand op (pagina 68 van het journaal)

Tevoren al eens melding gemaakt hebbende der dooden hier in Quimper van de gevangene, dan nu heden naaukeurig berigt van den Commezaris Garnier meldende hier in Quimper zijn aangekomen van den 9 Mey 1794 tot Primo Mey 1795 - 3370,

Van hier getransporteerd in dese tussentijds	1280 man
Alhier begraven	1710
Gedeserteerd	43
Nog in Preson Engelse, Spaanse Portugeesen	147
Hollanders op Cremar en in de stad	130
Engelsen nog in de stad gelogeerd	60
Dus een gelijk getal	3370

We zien in dit staatje dat meer dan de helft van de krijgsgevangenen het in deze periode van een jaar niet heeft overleefd. In een studie naar Franse krijgsgevangenen in Engeland in de periode 1803-1814 door Gavin Daly wordt gesproken over sterftecijfers van 3 à 4 procent in

de slechtste gevangenissen, op zogenaamde *prison hulks* (opgelegde marineschepen) en in Dartmoor. We nemen aan dat de situatie in Frankrijk, na het –ontstaan van het *Empire*, beter is geworden. We hebben dat niet nagegaan, maar het verschil is zonder meer schokkend (Zie: 73 Daly, *Napoleon's Lost Legions: Prisoners of War in Britain, 1803-1814*).
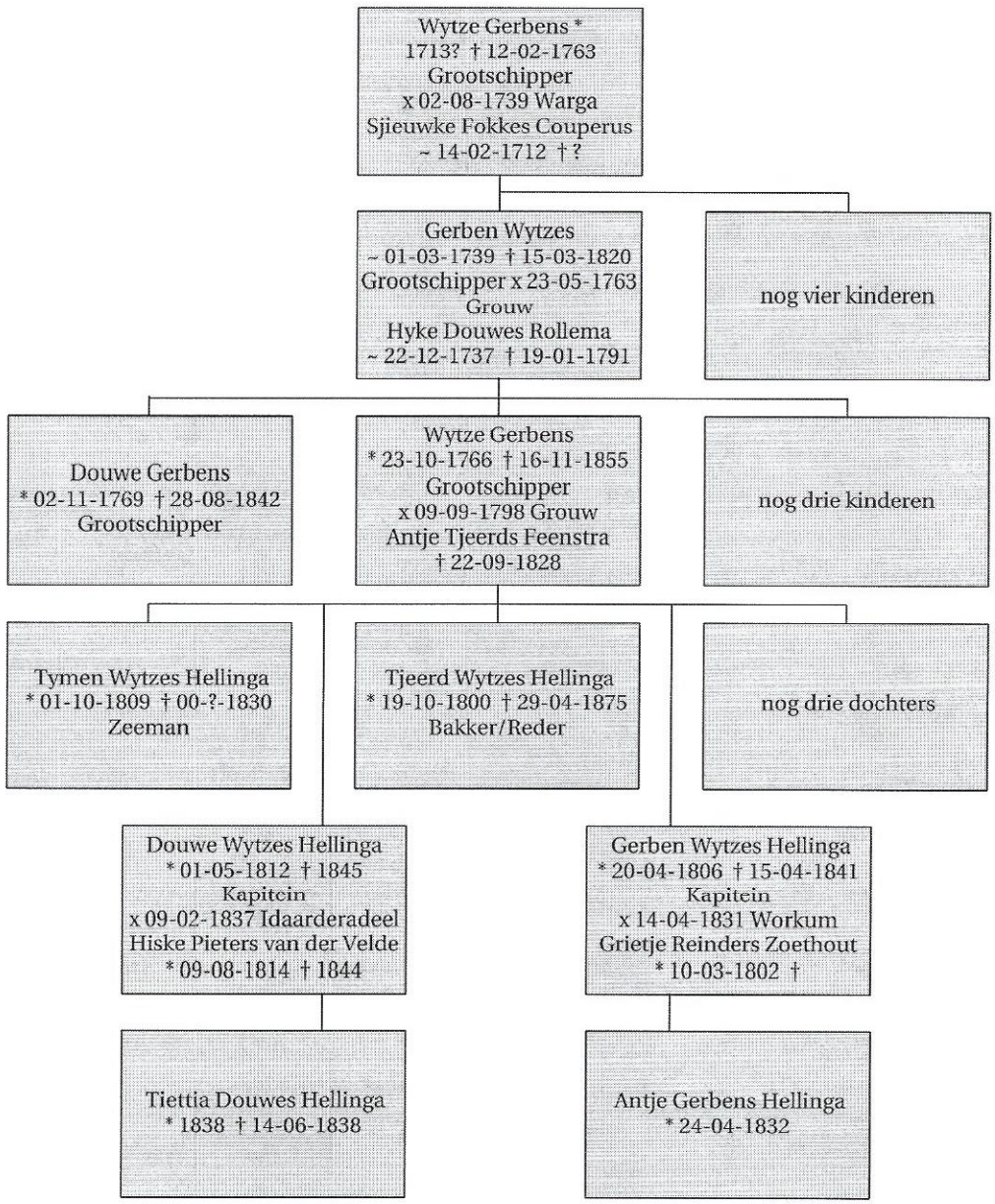
Bijlage 4 Parenteel van Wytze Gerbens